

ARXITEKTURADA FUNKSIONALIZM USLUBI

Umarmulova Shaxodat Mashrab qizi

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, O'zbekiston.

E-mail: umarkulovashaxodat@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yoritilayotgan mavzu funksionalizm uslubining shaxarsozlikda, arxitektura va interyerdagi qanday namoyon bo'lishi, qaysi davrda vujudga kelgan va uning san'at, madaniyat shu bilan birga insonlar turmush tarziga qanday ta'sir qilganligi haqida ma'lumotlar taqdim etiladi. Bundan tashqari bu uslub asoschilari haqida umumiy ma'lumotlar hamda ular yaratgan san'at asarlari haqida so'z yuritiladi. Funksionalizm uslubini o'tmishdagi, hozirgi kundagi hamda kelajakdagi o'rnini va ahamiyatini haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Arxitektura, funksionalizm, san'at, obyekt, dizayn, shaxarsozlik, Le Korbyuze, Quyoshli shaxar, eksteryer dizayni, interyer dizayni, uslub.

ABSTRACT

This article provides information on how the style of functionalism is manifested in urban planning, architecture and interior design, in what period it was created, and how it influenced art, culture, and the way of life of people. In addition, general information about the founders of this style and the works of art created by them are discussed. The role and importance of the functionalism style in the past, present and future is discussed.

Keywords: Architecture, functionalism, art, object, design, urban planning, Le Corbusier, Sunny City, exterior design, interior design, style.

KIRISH

Funksionalizm uslubining arxitekturadagi o'rnini haqida so'z yuritishdan avval qisqacha bo'lsada arxitektura o'zi nima ekanligi haqida gapirib o'tmoqchiman. Arxitektura inson faoliyatining qadimiy va nafis sohalaridan biri bo'lib, uning tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Inson paydo bo'libdiki u yashash uchun makon qidiradi. Turli tashqi omillar, havf-hatarlardan xoli bo'lish uchun o'ziga boshpana barpo etadi. Bu esa o'z-o'zidan arxitekturaning vujudga kelishi uchun asos bo'ladi. Qadim zamonlarda odamlar qoya toshlar, g'orlarda yashaganlari tarixiy manbalardan bizga ma'lum [1]. Insoniyat rivojlangani sari o'zlari uchun takomillashgan uy-joylar bunyod etadilar va tobora qulay sharoitlarda yashay boshlaydilar. Bu rivojlanish hozirgi kunda

ham to‘xtagani yo‘q. Odamlar turli innovatsiyalar qilib turmush tarzlarini yanada yaxshilash yo‘llarini izlab kelishmoqda.

Yana shuni aytish mumkinki arxitektura qurilishning yuqori bosqichi, ya’ni oliy darajadagi qurilish demakdir. Aynan shu ma’noda «arxitektor» o‘zbek tilidagi «me’mor» so‘ziga yaqin turadi. Shuning uchun ham arxitekturaga nisbatan me’morchilik atamasi keng ishlatiladi. Arxitektura qurilish san’atining oliy darajasi, biroq har qanday qurilishni ham arxitekturaga tenglashtirish yoki o‘xshatish mumkin emas. Chunki qurilish juda keng qamrovli so‘z bo‘lib, arxitekturaga mos bo‘lmagan ayrim sohalami ham o‘z ichiga oladi. Masalan, temiryo‘l qurilishi, yerosti quvurlari yoki shaxtalar qurilishi va hokazo. Demak, har qanday qurilish ham arxitektura bo‘la olmaydi, lekin har qanday arxitektura negizida, avvalambor, qurilish yotadi. Qurilishning arxitekturaga aylanishi uchun u yuqori darajadagi san’at namunasi yoki asari tarzida yaratilishi kerak. Arxitekturani inson amaliy faoliyatining boshqa turlaridan, shu jumladan, qurilishdan farqi shundaki, u foydalilik masalalaridan tashqari, muayyan tarixiy va ijtimoiy- ma’naviy muhit hamda davr ehtiyojlarini qondiruvchi mafkuraviy va badiiy estetik vazifalarni ham bajaradi [2]. Aynan shunday davr talabi bilan vujudga kelgan uslublardan biri bu- funksionalizm hisoblanadi. Bunday hollardan kelib chiqib keng tarqalgan va rivojlangan uslublar bir qancha. Ushbu maqolada esa aynan funksionalizm uslubi keng tarqalgan davrni, shu uslub asnosida yaratilgan arxitektura san’at asarlarini va ularning asoschilari haqida so‘z yuritamiz.

Yana shuni qo‘shimcha qilishim mumkinki, umumiy ma’noda arxitektura — bu insoniyatning yashashi va faoliyati uchun sun’iy shakllantiriladigan, amaliy va ma’naviy ehtiyojlarga mo‘ljallangan moddiy muhitlar tizimidir. Ayni paytda, arxitektura bu san’at hamdir. Shu boisdan arxitekturada muayyan hayot tarzi, davr tafakkuri va talabi, muayyan estetik va mafkuraviy ehtiyojlar, g‘oyalar majmuasi o‘zining moddiy va badiiy ifodasini topadi.

ASOSIY QISM

Funksionalizm uslubi. Funksionalizm xalqaro me’moriy uslublardan ajralib turadigan katta yo‘nalishlardan biri. Funksionalizm “ortiqcha” dekorni rad etadi va qulaylikni eng yaxshi foyda deb biladi. Biroq, uning o‘ziga xosligi bor, bu uslubda funkcionallikni ta’minlaydi. Funksionalizm (nemis.Funkionalismus, lotin tilidan functio—bajarish, harakat)-g‘arbiy Yevropa, Rossiya, va keyin Amerika arxitekturasi, interyer va mebel dizaynida XX asr boshida yuzaga kelgan va tez rivojlangan. Ushbu uslubda ishlaydigan arxitektorlar “shakl maqsadga muvofiq bo‘lishi kerak” shioridan foydalanganlar. Har qanday bezak amaliy foyda keltirmasa, u keraksiz deb hisoblangan. Funksionalizm 1910-1920 yillar konstruktivizm va avangard uslubi asosida shakllangan va 1930-yillarda mustaqil oqim sifatida

shakllangan. Funktsionalizm uslubi arxitektorlari ushbu formula asosida ishlashgan: funksiya-konstruksiya-shakl-sifat.

G'arbiy Yevropa funksionalizmining g'oyalari yangi materiallar va qurilish texnologiyalari ishlab chiqarish sohasidagi ilmiy va texnologik taraqqiyotning ehtiyojlari bilan tug'iladi. Funktsionalizmning mafkuraviy tamoyillari XX-XXI asrlardagi urbanizm mafkurasi va shaharlarni rejalashtirishning yangi usullari asosida yuzaga kelgan. Parijdagi Voizin rejasi (1925), Nanterdagi Ayo minoralari (1977), R. Bofilning tajribalari 1980-yillarda K. Kurokava kesimli (kapsulali) uylar, turar-joy massivlarining "chiziqli" qurilishi.

Funksionalizm shaxarsozlikda

1922 yilda me'mor Le Corbusier 100 kvadrat metr maydonga ega bo'lgan Salon Automne mehmonlariga "Quyoshli shahar"ning birinchi shahar rejasini taqdim etdi. Le Korbyuzening yozishicha, Quyoshli shahar qurilishi quyidagi tamoyilga asoslangan: aholi zichligining ortishi; yangi transport turlari. Umuman olganda, transport imkon qadar ko'p bo'lishi kerak - metro, avtobuslar va boshqalar; ko'p sonli bog'lar va yashil hududlar; ko'p odamlar intilayotgan shahar markazini "tushirish"(aholi zichligini kamaytirish)ga urindi.

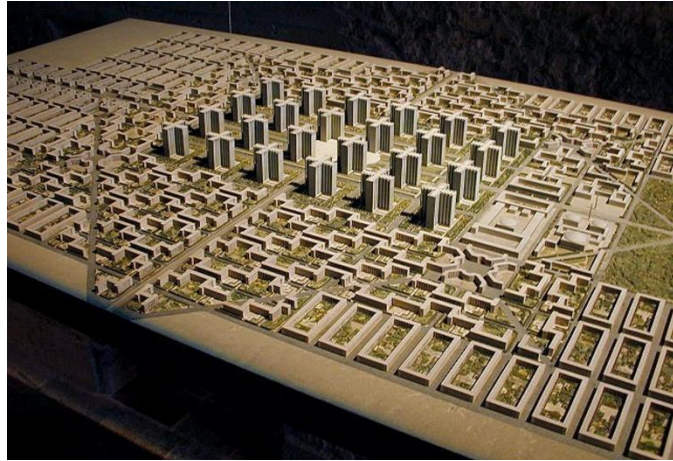
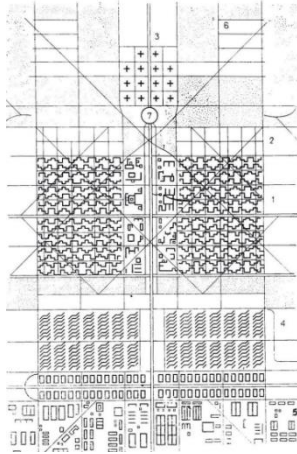
1922-yili Le Korbyuze o'zining 3 mln. kishilik markazida yuqori qavatli minorali uylari bo'lgan zamonaviy shahar loyihasini kashf etdi. Bunda markazda 1 mln, ko'kalamzor joylarda esa 2 mln aholi yashashi ko'zda tutilgan. Bu shahar markazlashtirilgan rejasining kompozision o'qi bo'lib, baland imoratlar bilan qurilgan prospektlar xizmat qiladi. Shaharning markaziy qismida tarhiga xoch shaklli, jamoat va ma'muriy mo'ljaldagi 60 qavatli imoratlar joylashadi. Markaz atrofida 6 qavatli uylar bilan qurilgan, egri-bugri rejali turar-joy tumanlari joylashadi. Qolgan hududlar bog'lar va dam olish qismlariga ajratiladi. Turar-joy tumanlarining eni 50 metrli asosiy ko'chalari bir-biridan 400 m masofada joylashadi. Markazda aerodrom, uning tagida transport tuguni joylashadi, uning tagida esa yer osti jamoat transportining vestibyuli va stansiyalari joylashadi.

Le Korbusier haqli ravishda XX asrning taniqli me'mori deb ataladi. U bosh rejalarni ishlab chiqdi va uning loyihalaridan biri zamonaviy shahar rejalashtirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. U Ville Radieuse yoki Quyoshli shahar deb nomlangan.

Nega u bunday g'alati nom oldi?

Arxitektorning o'zi aytganidek, "Bu shahar inson uchun quriladi, oddiy odam u yerda qulay yashashi uchun barcha imkoniyatlar mavjud bo'ladi." Birinchi marta ular 1924 yilda shahar haqida gapira boshladilar. Le Korbusier "yer yuzida jannat" qurishni orzu qilgan. Arxitektorning rejalari global edi. U yangi, yanada mukammal jamiyat yaratmoqchi yedi.

Le Korbyuze tomonidan 1933 yilda taklif etilgan “Quyoshli shahar” (Лучезарный город) loyihasi yana ham mashhur bo‘lib ketdi. Unda ochiq chiziqli tarkib g‘oyasi ilgari surilgandir. Bu g‘oya biroz N. Milyutinning «Ijtimoiy shahar» loyihasini takrorlaydi.

Le Korbyuzening “quyoshli shahar” loyihasi.

1-turar-joy hududlari; 2 - elchixona va mehmonxonalar; 3 - savdo- ma’muriy markaz; 4 - yengil sanoat; 5 - og‘ir sanoat; 6 - yo‘ldosh shaharlar; 7 - asosiy magistral va aerodrom.

1950 yili Le Korbyuze hind arxitektorlari bilan Hindistonning Panjob va Xariana shtatlari poytaxti Chandigarx shahrining bosh tarhini ishlab chiqish va qurishda o‘zining shaharsozlik g‘oyasini amalga oshirdi. Chandigarx shahrining shaharsozlik konsepsiyasi issiq iqlim sharoitidagi shaharni rejalashtirish va qurishning namunasidir [3].

Le Korbyuze bu shaharni rejalashtirishning asosiy tamoyillarini quyidagicha shakllantiradi:

- shaharning asosiy kompozision o‘qini janubiy-g‘arbdan shimoliy-sharq tomonga yo‘naltirgan (magistrallar bo‘yicha joylashgan binolarni quyosh nurlaridan saqlaydi);
- shaharning ko‘kalamzor tizimi turar-joy qismidan o‘tuvchi ochiq ko‘kalamzor hududlar ko‘rinishida ko‘zda tutilgan;
- umumshahar markazi shunday joylashganki, u shaharning barcha qismlariga bir xilda yetarlidir;
- sanoat shahardan tashqariga chiqarilgan;
- transport aloqasi turlarga bo‘lingan, ko‘cha va yo‘llar oddiy va mantiqiy joylashtirilgan, yechimi muvaffaqiyatli hal etilgan.

Chiziqli shaharning bir qancha o'zgartirilgan g'oyasini amalda arxitektorlar L.Kosta va O.Nimeyerlar loyihasi bo'yicha yaratilgan Braziliya shahrining rejasida ko'rish mumkin. Mamlakatning ichkarisida, tropik kontinental iqlimli savannalarda joylashgan shaharning qurilishi uch yildan ko'proq vaqtda amalga oshiriladi. Shahar 500-700 ming kishiga mo'ljallangan. Hisob vaqtidan keyingi aholi joylashuvi yo'ldosh shaharlarda amalga oshiriladi. Bu tabiiy sharoitlarni o'zgartirish, zamonaviy arxitektura tamoyillari va Braziliya qurilish san'ati milliy an'analarini uyg'unlashtirishning yeng muvaffaqiyatli namunasidir.

Funksionalizm arxitekturada.

Funksionalizm estetikasini rivojlantirishning birinchi bosqichi g'oyalari Le Korbyuze tomonidan shakllantirilgan: "uyg'unlik estetik kategoriya emas, balki har qanday narsaning erkin ishlashi uchun dastlabki shartdir. Uyg'unlik, uning funksiyasining ob'ekt shakliga muvofiqligi sifatida, har bir narsaning harakat va rivojlanish erkinligini oshirishga imkon beradi." Uy faqat "yashash uchun mashina", stul — "o'tirish apparati", "vaza –idish" bo'lishi kerak. Ushbu tamoyillar keyinchalik Ludvig Mis van der Roe ilgari surdi. Le Corbyuze arxitektura va qurilish birligining beshta tamoyilini shakllantirdi:

1. Ustun ochiq maydonda erkin turishi kerak.
2. Binoning konstruktiv karkasi funksional ravishda devorga bog'liq emas.
3. Erkin reja tashqi devorlarning konfiguratsiyasiga bog'liq emas.
4. Fasad binoning ichki Konstruksiya tuzilishi bilan belgilanadi.
5. Tomda joylashgan bog' uyning maydonini ochib beradi

2-rasm. Funksionalizm uslubidagi uy

Funksionalizm uslubining belgilari:

- Toza geometrik shakllardan foydalanish: to'rtburchak, kvadrat, doira.
- Bitta materialning katta, ajratilmagan tekisliklaridan foydalanish, odatda, monolit va prefabrik beton, shisha, kamroq-g'isht. Shunday qilib, ustun rang sxemasi kulrang (shuvalgan betonning rangi), sariq (Le Corbusierning sevimli rangi) va oq.

Funksional maqsadlardan mahrum bo‘lgan bezak va chiqib ketish qismlarining yo‘qligi.

- Yassi, iloji bo‘lsa, ishlaydigan tomlar. Ushbu g‘oyadan Le Corbyuze ko‘pincha murakkab ob-havo sharoitlariga qarshi tura oladigan binolarni qurgan.

- Sanoat, qisman turar-joy va jamoat binolari uchun derazalarning doimiy gorizontol chiziqlar shaklida joylashishi xarakterlidir.

- Pastki qavatlarni devorlardan to‘liq yoki qisman ozod qilish va jamoat ehtiyojlari uchun bino ostidagi makondan foydalanishdan iborat “pilonlardagi uy” (maison sur pilotis) tasviridan keng foydalanish.

- Geometrik burchakli tuzilmalar - qurilish uchun eng oddiy va to‘g‘ri shakllar tanlanadi: kub, to‘rtburchak. Hatto silindrsimon shakllarning bo‘limlari kamdan-kam uchraydi.

Oddiy toza ranglar – funksionalizm turli xil bezaklarga tushadi. Binoda ishlatiladigan barcha materiallar zarurat bilan belgilanadi va shuning uchun binolarning tashqi ko‘rinishining ranglari deyarli o‘xshash.

Funksionalizm badiiy uslub emas, balki bu harakat, falsafa va mafkura bo‘lib, me‘morchilikning oldingi rivojlanishi bilan hech qanday ko‘rinadigan aloqadan mahrumdir. Funksionalizmning formulasi “shakl funksiya bilan belgilanadi” (Lui Sallivan). Uy-joy me‘morchiligi sohasida u Le Corbyuzening mashhur asarida aks ettirilgan: “Uy-bu yashash uchun mashina”. [4]

Funksionalizm interyerda.

Mustahkamlikni yaxshi ko‘rasizmi? Sizga tartib va narsalarning qulay joylashuvi yoqadimi? Ehtimol, sizni klassik uslublarga xos bo‘lgan interyerlar, dekorativ jihatdan jim-jimador bo‘lgan interyerlar qiziqtirmas... Agar siz hayot tarzingizda ortiqcha bezaklardan holi bolgan, sodda makonni xush ko‘rsangiz interyerda funksionalizm uslubi sizni qiziqтира olishi shubhasiz.

3-rasm. Funksionalizm uslubidagi interyer

Funksionalizm uslubidagi interyerning asosiy g'oyasi shuki shu xonada yashaydigan odamlarning shaxsiy ehtiyojlari va turmush tarzini hisobga olgan holda qulay va shinam muhitni yaratishdir. Bunday uyda deyarli har bir element va har bir xonaning funksional vazifasi bo'ladi va muayyan maqsadlarga xizmat qiladi. Interyerda funksionalizm har qanday xonani va uyni bezash uchun mos bo'lgan unversal yechimdir, bu hatto oddiy sodda yoki nostandart tartibda loyihalangan katta dalahovli uchun ham mos keladi.

Funksionalizm: konseptual xususiyatlar

- ortiqcha yuklanmagan muhit;
- minimal dekorativ yechim;
- minimalistik o'zgaruvchan mebel;
- umumiy ko'rinishda oddiy va sodda shakillarning qo'llanishi,
- to'g'ri nisbatlar.

Funksionalizm uslubidagi materiallar. Funksionalizm uslubida vaqt sinovidan o'tgan materiallar ko'p qo'llaniladi. Bular: beton, g'isht, metall, yog'och, shisha. Shu bilan birga qurilish bozorining yangi mahsulotlari bo'lgan materiallarni ham qo'llanilish mumkin.

Ushbu uslubda:

- Devorlarni bo'yashadi, shtukaturka qilishadi, gul qog'ozlar yopishtirishadi yoki devor pannellari bilan bezatiladi;
- Pollar plitka, parket, laminat bilan qoplanadi, shuningdek, yasalgan taxta pollar va iqtisodiy kamharajat variant sifatida-linoleum yoki gilam (kovrolin) bilan qoplangan bo'lishi ham mumkin.
- Shiftni oqlash, bo'yash mumkin, lekin ichi yoritgichli cho'zilgan shiftlar ko'pincha ko'p bosqichli tuzilmalardan foydalaniladi.

Rang yechimi. Funksionalizm uslubi rang palitrasi pastelni ranglarni o'z ichiga oladi. Devor va shift uchun qo'llaniladigan rangalar: oq, marvarid rang, qum rang, och-kulrang kabi ranglardir. Pol uchun ko'proq to'yingan ranglar qo'llaniladi: kulrang, jigarrang, yog'och ranglar. Shuningdek, istisno tariqasida aksent detallar uchun sariq, olovrang, yashil, qizil, ko'k va qora ranglar ham qo'llaniladi.

Mebel. Funksionalizm uslubidagi mebel ergonomik talablarga mos, mustahkam va deyarli oddiy shakillardan tashkil topgan bo'ladi. Yig'iluvchi divan - kravat va kreslo-kravat, burchakli, qulay stollar va g'ildirakli stullar, va shu bilan birga ko'pgina transfarmasiya bo'ladigan hamda ko'p funksiyali mebellar funksionalizm asosida vujudga kelgan. Bu uslubdagi mebelining qoplamasi odatda oddiy va bardoshlidir.

Yorug'lik. Funksionalizm yorug'lik katta ahamiyatga ega, shuning uchun ham derazaning qayerga loyihalaniishi, sun'iy yorug'lik manbalarini qayerga joylashtirishni obdon o'ylab chiqish lozim. Bu uslubda katta oynalar juda qo'l keladi, hamda yengil

nur otqazuvchan pardalar, jalyuzi bilan yoruglikni qisman to'sish uchun ishlatish mumkin, yokida umuman hech narsa bilan oynani to'smasa ham bo'ladi. Tabiiy yorug'likning yetishmasligini ma'lum miqdorda sun'iy yorug'lik bilan qoplanadi. Sun'iy yorug'lik manbalarining joylashuvi, soni va dizayni eng kichkina detallarga ham e'tibor qaratish kerak. Hoh u devordagi qoshimcha yoritish chirogi bo'lsin, shiftdagi qoshimcha chiroqlarmi, shkop yoki mebellardagi chiroqlar bo'ladimi ularning har biriga aloxida ahamiyat berish lozim.

Dekor. Funktsionalizm uslubidagi interyerda dekor juda kam, bu uslubda bezaklar ortiqchalik qiladi. Bu uslubda dekor vazifasia quyidagilar qo'llanishi mumkin:

- sifatli gilam, monoton, rangli yoki geometrik naqsh bilan ishlangan bo'lishi mumkin, u polni bezatadi va ichki makonni yanada shinam qiladi.

- chiroyli vazalar, xona o'simliklari, gullar;

- klassik devor soatlari

- ko'zgular, ko'zgu devor panellari bilan birga ishlangan yoki yana boshqa elementlari bilan kelishi mumkin.

- metall ramkada rasm. Dekorning rang yechimi interyerda aksent vazifasini bajarib ham kelishi mumkin. Misol uchun, yorqin rangli vazalar interyerining cheklangan rang palitrasini qilishga yordam beradi va shuningdek naqshlari to'yingan ranglar bilan ishlangan gilamni qo'llasa ham bo'ladi. Eng muhimi, ular devor va mebellarning umumiy kompozitsiyasiga mos kelishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki Funktsionalizm uslubi o'z davrining eng oldi uslublari qatoridan joy olgan. Shu boisdan arxitekturada muayyan hayot tarzi, davr tafakkuri va talabi, muayyan estetik va mafkuraviy ehtiyojlar, g'oyalar majmuasi o'zining moddiy va badiiy ifodasini aynan shu uslubda topadi. Umumiy qilib aytganda bu uslubda loyihalangan barcha obektlar sifatli, mustahkam va moddiy tomonlama kam harajat hisoblanadi. Hozirgi kunda esa ushbu uslubdan eklektika uslubida foydalangan maqul deb hisoblayman. Chunki bu uslub asosan urush yillarida va undan so'ng shakillangani bois juda "sovuq" ham ko'rinishi mumkin. Agar bu uslubni boshqa o'ziga yaqinroq uslub bilan birga qo'llasak juda qoyilmaqom loyiha yaratishimiz mumkin. Funktsionalizm uslubining arxitekturadagi o'rni beqiyos. Bu uslub jamiyatning barcha bo'g'inlariga o'z tasirini o'tqazgan. Bu xoh oddiy mebel dizayni bo'lsin, xoh u shaxarsozlik soxasi bo'lsin. Inson hayotining barcha jabhalarida funksionalizm uslubi namunalariga duch kelamiz. Aynan shu uslubda ishlagan arxitektorlar ham o'zlaridan keyn tarixda o'chmas iz qoldirishgan. Ularni g'oyalari hozirgi kunda ham zamon talablariga moslashtirib amaliyotda qo'llanib kelmoqda. Ularning loyihalari esa o'z davrining eng yaxshi loyihalari sanaladi va hozirgi kunda

ham o‘z qadrini yoqotmagan. Funkcionalizm uslubini hozirgi kun talabiga moslab, zamonaviy arxitekturada ham foydalansak bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Abdullayev Sh. “Arxitektura tarixi” Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2018
2. “Arxitekturaviy loyihalash asoslari” X. Po‘latovning umumiy tahriri ostida «NOSHIR» TOSHKENT – 2010
3. Isamuhamedova D.U. —Shaharsozlik asoslaril o‘quv qo‘llanma. T, 2000.
4. Po‘latov X. —Shaharsozlik tarixil. T, 2008.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ensiklopediyasi. T.;1997;
6. <https://moydom.media/architecture/le-korbyuze-i-ego-luchezarnyy-gorodistoriya-genialnogo-proekta-2063>